ELS BÚNQUERS DE LA PLATJA DE LA MUSCLERA* (ARENYS DE MAR)

El ric, heterogeni i, alhora, infravalorat patrimoni arquitectònic d'Arenys de Mar compta amb unes construccions que, malgrat el poc atractiu estètic i la funció per la qual van ser aixecades, són emblemàtiques en la nostra història més recent: els búnquers de la Guerra Civil (1936-1939). Al llarg de tota la franja costanera d'aquest municipi, des de Caldes d'Estrac fins a Canet de Mar, es conserven, encara avui, –tot i els avatars del pas del temps, els actes incívics creixents i la desídia de les autoritats competents–, cinc excel·lents mostres d'aquest tipus d'arquitectura militar moderna.

El grup *Búnquers Arenys* neix amb l'objectiu de difondre i preservar aquests testimonis arquitectònics d'un conflicte bèl·lic que va capgirar la història del nostre país. El grup, format per persones de ben diversa procedència i formació, té com a prioritat fer un ressò específic d'aquestes estructures defensives litorals, encara que, més endavant, també pretén centrar-se en altres tipologies (nius de metralladores, refugis antiaeris, etc.).

Els búnquers, també anomenats fortins, constitueixen una arquitectura militar amb característiques pròpies, moltes vegades seguint un patró establert pels mateixos militars. Estaven construïts amb ciment armat i altres materials que permetien, alhora, una forta resistència i l'adaptació al paisatge costaner. La seva funció era bàsicament vigilar, però també frenar des de la platja una possible incursió de tropes invasores.

Són pocs els estudis realitzats sobre aquests conjunts de rereguarda a la nostra comarca, si ho comparem amb els que s'han dut a terme en els llocs on van transcórrer les batalles i episodis armats més importants, com, per exemple, a les terres de l'Ebre. Fins al moment, pel que fa als búnquers d'Arenys, no s'ha trobat ni documentació ni testimonis de l'època que ens en puguin donar informació directa. Es desconeix, per exemple, si mai no hi va haver cap tipus d'armament. De moment, s'ha de pensar que tan sols es van fer servir per a la vigilància de la costa i, molt probablement, com a refugis antiaeris.

Per tal d'assolir un bon coneixement d'aquest patrimoni, ens hem plantejat un estudi individualitzat de cada una de les àrees que formarien el conjunt global de búnquers arenyencs. En concret, en són tres, la platja de la Musclera, la platja del Cavaió i el turó de la Torre dels Encantats. En aquesta primera fase, el nostre

treball ha començat per la platja de la Musclera, ja que és una zona de fàcil accés i perquè permet un fàcil accés a l'interior de les estructures. Allí, a trenc d'ones, per dessota el túnel del ferrocarril, trobem dos dels búnquers arenyencs més coneguts, identificats amb el nom de l'emplaçament en el qual s'ubica.

FITXA TÈCNICA DELS BÚNQUERS 1 i 2 DE LA MUSCLERA

BÚNQUER 1

Ubicació. Aquesta estructura es troba molt a la vora de la línia de costa, a dos metres sobre el nivell del mar, a la platja de la Musclera, situada a l'extrem oriental del terme municipal d'Arenys de Mar, tocant a la població de Caldes d'Estrac.

Coordenades geogràfiques. 2º 32' 08'' E 41º 34' 48'' N

Accés. Fàcil. Seguint el passeig Marítim de terra que uneix Arenys de Mar i Caldes d'Estrac. A l'alçada del búnquer, però, aquest camí ha desaparegut per l'acció del mar, per la qual cosa és més convenient anar-hi per la línia de platja.

Any de construcció. 1937

Estat de conservació. Bo

Descripció exterior. Les roques granítiques, a les quals està adossada l'estructura, prenen la funció de fonaments i parets naturals en alguns punts. L'obra va començar amb la construcció de dos murs paral·lels, on es van situar les escales que permetien salvar el desnivell des de la zona d'entrada fins al nucli central de la construcció. Possiblement, a la part externa d'aquestes parets, es va realitzar una plataforma de terra amb la finalitat d'eliminar les irregularitats de la roca i poder treballar millor en la construcció de l'estructura. Unes minses restes de terra són l'únic testimoni d'aquella plataforma, ja que la seva desaparició ha deixat totalment a la vista la base dels contraforts que descansaven sobre ella.

Externament, l'estructura té un recobriment, a base de pedres de sauló, que camuflaria la construcció, tot confonent-la amb un aflorament granític més de la costa. Entre les pedres, es poden observar petits fragments de teules o ceràmica, utilitzats per falcar-les bé. A més, l'estructura estava reforçada per una sèrie de contraforts, la ubicació dels quals, a prop de les principals obertures, vindria a potenciar el fet de fer-les passar inadvertides des de lluny.

El búnquer presenta una sèrie d'obertures. A la part NO trobem la porta (1,97 x 0,73 m); a la zona E hi ha una gran obertura (0,46 x 1,62 x 1 m), que hagués estat un punt de guaita i defensa d'aquesta posició, mentre que a la part O trobem dues finestretes o espitlleres per a fusells, per tal de poder observar i defensar la part més vulnerable i amb menys visibilitat del seu exterior. En una

d'aquestes petites obertures s'ha reutilitzat la llinda d'una porta o finestra per emmarcar la seva part superior, i en la paret on estan situades es pot apreciar com el sauló ha estat retallat en forma d'esglaons per facilitar-ne la seva construcció. A l'obertura principal encara es poden veure restes de l'encofrat, i també s'aprecien uns encaixos que delaten una possible intenció de tapar-la des de l'exterior.

Descripció interior. L'accés al búnquer estava precedit d'un petit corredor. L'entrada encara conserva els forats de les frontisses d'una porta que tancaria el recinte. Les parets estan fetes de pedres arrebossades amb sorra de platja, el terra és cimentat i el sostre és encofrat amb ciment armat.

Un cop a l'interior, trobem un passadís en forma d'L, que en el seu extrem més llarg està compost d'un total de sis esglaons, que salven el desnivell respecte al nucli principal de l'estructura. És en el primer tram d'aquest passadís on trobem les dues finestretes de forma quadrada, amb la llinda interna feta de totxo i que tenien una funció de guaita. A partir del passadís, observem les restes del marc de fusta d'una segona porta. Desconeixem si aquestes portes ja hi eren originalment, o bé es van afegir en un moment posterior, quan la construcció ja no tenia una funció militar.

Tot seguit, l'últim tram de passadís, que fa un gir amb angle de 25°, ens condueix a una cambra semicircular amb la gran obertura (0,33 x 0,87 x 1 m), des d'on es devien realitzar les tasques de vigilància. L'estructura estreta del passadís d'entrada, a base de ziga-zagues, servia per dificultar l'accés a l'interior, ja que no permetia que més d'una persona a la vegada pogués introduir-se dins del recinte. D'aquesta manera, dificultava la mobilitat dels qui pretenien conquerir-lo, així com el llançament a l'interior de bombes de mà.

Al voltant de la part circular de l'habitació central del búnquer, per sota de la finestra, tenim un total de vuit orificis, amb residus de fusta i ferro. Molt possiblement, serien els suports per a una tarima, a sobre de la qual s'instal·lava una metralladora de gran calibre. Així, aquesta arma quedaria just a l'alçada de les espatlles de la persona que l'havia d'utilitzar. A la mateixa estança hi ha una prestatgeria (0,75 x 1,35 x 0,40 m), on podien guardar estris de guerra.

Observacions. L'obertura de la cambra conserva un barrot i restes d'un altre, possiblement col·locats a posteriori per evitar l'accés de gent, quan la seva funció era de vivenda o magatzem. Les pedres de sauló, algunes treballades, provenen del poblat ibèric de la Torre dels Encantats.

Informe sobre danys estructurals. A la part externa es poden apreciar pintades. A l'interior, han caigut alguns totxos i es poden apreciar els indicis d'haver-hi fet foc.

Visibilitat. L'obertura principal permet una perfecta vigilància del sector de costa que va des de la platja de Musclera fins a la zona del Portinyol. Els búnquers de la part alta del Cavaió també són visibles.

Equidistància entre estructures. La distància entre els dos búnquers de la Musclera és de 28 metres. Els búnquers de la platja del Cavaió i les estructures de la Torre dels Encantats disten 1.500 i 500 metres respectivament.

Règim jurídic. No apareix a l'actual pla de protecció municipal (PEPPA).

BÚNQUER 2

Ubicació. A pocs metres de l'anterior.

Coordenades geogràfiques. 2º 32' 06'' E 41º 34' 48'' N

Accés. Fàcil. El mal estat de la mar o la pujada del seu nivell pot comportar la inundació de la zona entre els dos búnquers. Per aquest motiu, resulta més accessible des de Caldes d'Estrac.

Any de construcció. 1937

Estat de conservació. Bo

Descripció exterior. Aquest búnquer és més petit que el búnquer Musclera 1, tot just estudiat, si bé les seves característiques tipològiques, el material utilitzat i la finalitat d'aquest tipus de construcció són similars. Hi trobem el mateix número d'obertures: una porta situada a la part E (1,72 x 0,61 m), una gran obertura a la zona O i dues petites finestres a la part SE.

A la part superior de la cambra central trobem un petit grup de pedres de sauló, unides amb morter, que servirien per trencar la planta plana del sostre. El resultat buscat és una mena de simbiosi entre l'aflorament de roca granítica i l'estructura, per fer passar desapercebuda aquesta última als possibles atacants. A la seva part davantera, un mur s'adossa a un entrant que feia la roca, tot creant-se així una cavitat que podria tenir alguna utilitat que desconeixem.

Descripció interior. Des d'un punt de vista tipològic, aquest búnquer és similar a l'anterior, però en estar mig curull de terra no permet obtenir-ne totes les dades (número d'escales, existència o no de tarima de fusta a la cambra central, etc.).

Informe sobre danys estructurals. Alguna pintada. Paradoxalment, el fet que l'estructura estigui plena d'arena, n'ha permès una millor conservació.

Visibilitat. L'obertura de la cambra principal permet un bon control de la costa des de la Musclera fins a la zona Caldes-Sant Vicenç de Montalt. També serien visibles la zona de la Torre dels Encantats i el quarter general, emplaçat a l'Hotel Titus.

Equidistància entre estructures. La distància entre els dos búnquers de la Musclera és de 28 metres. Els búnquers de la platja del Cavaió i les estructures de la Torre dels Encantats són a 1.500 i 500 metres, respectivament.

Regim jurídic. No apareix a l'actual pla de protecció municipal (PEPPA).

SOBRE EL PRESENT I EL FUTUR DELS BÚNQUERS DE LA MUSCLERA

Són nombrosos i de naturalesa ben diversa els factors que provoquen la deixadesa i l'oblit en els quals romanen els búnquers de la Musclera, així com els de la resta d'Arenys de Mar. No és cap altre l'objectiu d'aquesta comunicació d'exposar-los i, si s'escau, portar el lector i tot aquell interessat pel tema a una reflexió profunda i pausada.

En primer lloc, no sorprendrà ningú la poca, sovint nul·la, consideració que, institucionalment, mereix encara actualment un tema tan recent i tan políticament delicat com el de la Guerra Civil. La susceptibilitat que desperta parlar d'un passat tan proper, amb ferides a mig guarir, té, com a conseqüència, que es prefereixi passar per alt qualsevol aspecte que hi tingui relació. L'arquitectura originada durant el conflicte –per exemple, els búnquers de tot el litoral mediterrani de l'Estat–, com la creada posteriorment –especialment, la institucional, d'estètica purament feixista– són, per tant, arraconades per a temps venidors. Amb tot, cal deixar clar que en els darrers anys tot el que s'ha vinculat amb aquest conflicte bèl·lic ha començat a despertar un cert interès per part d'estudiosos i el gran públic en general.

En segon lloc, l'aparent *pobresa* o vulgaritat dels materials i les tècniques constructives emprades en la construcció dels búnquers, lluny del que tradicionalment s'ha considerat arquitectura *noble* –la religiosa o la burgesa– fa que no se'ls consideri part del patrimoni arquitectònic més legítim. Paradoxalment, però, un dels aspectes que més valor donen a aquest tipus de construccions és la modernitat i la idoneïtat dels seus materials i tècniques arquitectòniques, així com la funcionalitat dels seus espais interns.

En tercer lloc, resulta altament perjudicial per als búnquers de la Musclera i per als de la resta del municipi la seva localització, en els límits del nucli urbà. La manca de control i vigilància per part de les autoritats competents fa que tant en el seu exterior com, sobretot, en el seu interior, s'hi duguin a terme tot tipus d'actes incívics i, fins i tot, vandàlics, des de cobrir-ne els murs amb grafits de tota mena, com utilitzar els espais interns –tancats i foscos– com a abocadors d'escombraries o urinaris públics.

Així mateix, aquesta llunyania del centre del poble, del paisatge visual col·lectiu de cada dia, no juga a favor d'aquest tipus de monument: la majoria de gent no els té com a referents, els desconeix, no en sap ni l'origen ni la funció

i, per tant, no els senten com una part més del patrimoni general i comunitari. No cal dir que un dels factors claus en la conservació i protecció dels béns culturals, siguin del tipus que siguin, és la divulgació que se'n faci i el coneixement que se'n tingui. Respectem allò que sentim i valorem com a propi.

Sobre quines són les mesures que s'haurien de prendre per protegir i conservar els dos búnquers de la Musclera i els de la resta de la vila, n'hi ha una que és del tot evident i palpable quan es visiten. De moment, fins que no se'n trobi una utilitat, una funció pràctica, tots haurien de ser tancats per tal d'evitar que s'hi pogués accedir sense cap mena de control. A més, a part de l'entrada, les obertures haurien de ser enreixades, per tal que no s'hi pugui llençar a dins cap tipus d'escombraria. Altres actuacions necessàries a dur a terme serien, per una banda, la consolidació de les seves estructures, ja que molt sovint la degradació de l'entorn en el qual es troben afecta fonaments, murs i estabilitat dels paraments i, per l'altra, la supressió de totes aquelles estructures que se li puguin haver afegit amb el temps.

Però, molt més important i transcendent que aïllar els búnquers de l'exterior, consolidar-los, trobar-hi usos o explotar-los turísticament, és que la legislació municipal o supramunicipal en reconegui el valor històric, social i arquitectònic. De moment, l'avui obsolet i caduc Catàleg per a la Protecció del Patrimoni Arquitectònic Arenyenc no fa cap mena d'esment a la seva existència i, encara menys, a la seva salvaguarda. Paradoxalment, no passa el mateix amb les torres de defensa d'època moderna, amb tantes analogies històriques i constructives amb els búnquers. Aquestes monumentals construccions, la majoria alçades al segle XVI, tenen, com l'església parroquial de Santa Maria o l'Hospital Xifré, la màxima categoria en la seva conservació, 1-D, és a dir, protecció integral tant de l'exterior com de l'interior. La mateixa categoria, no cal dir-ho, seria la desitjada per als búnquers de la Guerra Civil.

Esperem, però, que el nou Pla Especial de Protecció del Patrimoni (PEPPA), actualment en procés d'elaboració i redacció, no només inclogui tots els búnquers del litoral arenyenc, sinó també molts altres edificis, estructures i construccions que, sorprenentment, no van ser inclosos en el primer inventari, redactat tímidament als inicis de la reinstaurada democràcia. Aprofitem l'avinentesa per fer esment, de passada, dels refugis antiaeris, construïts també durant la Guerra Civil en diversos racons del nucli urbà i, avui, la majoria oblidats, ignorats o en procés de degradació.

De moment, fins que la protecció legal d'aquestes estructures defensives no es dugui a terme, encara hi ha molta feina a fer: intervencions arqueològiques, estudis històrics rigorosos en els arxius locals, o treball de camp amb la memòria dels més grans. D'aquesta manera, es podran recollir i documentar tota mena de dades que puguin ajudar a una millor catalogació i inventari d'aquestes construccions. Conèixer la seva història a la perfecció és, indubtablement, el primer pas per a la seva conservació.

Així doncs, cal deixar els prejudicis de tipus històric, artístic i social enrere, i prendre consciència del valor que tenen els búnquers en el passat, el present i el futur de la nostra població. Lluny d'obrir velles rancúnies, el patrimoni bèl·lic que encara s'alça dempeus ens recorda d'on venim i quins són els errors en els quals no cal caure de nou.

QUIN ESPAI OCUPEN ELS BÚNQUERS DINS UN POSSIBLE PLA DE DINAMITZACIÓ CULTURAL D'ARENYS

La posada en valor dels búnquers de la platja de la Musclera d'Arenys de Mar significa la recuperació d'un patrimoni històric del municipi i, per extensió, de la memòria de tots els catalans entorn d'un episodi tan influent com la Guerra Civil Espanyola. Una acció que té plena coherència en la nova etapa politicosocial d'aquests anys en la qual, en arribar a una maduresa democràtica, la societat reivindica una reinterpretació del passat i, fins i tot, en molts casos, el coneixement d'episodis que fins ara es trobaven en la foscor.

Per aconseguir una actuació plena del patrimoni cal, a banda de la recuperació física patrimonial, una conservació contínua en el temps. Però la conservació sense un motiu determinat, pot ser un viatge a cap lloc. Cal, doncs, establir una planificació d'actuacions que aporti contingut i doni continuïtat a una bona conservació d'aquestes estructures. D'aquesta manera, és cabdal la recerca d'un motiu, d'un nou ús per als búnquers que asseguri un fonament en la conservació del patrimoni.

En aquest cas, la planificació en la gestió d'aquest patrimoni hauria de ser entesa en termes d'ús social, d'element educatiu per a la transmissió d'un capítol de la història del país a la societat. A partir d'aquesta premissa, caldria desenvolupar un programa divulgatiu entorn dels búnquers. Un fil argumental que, a través d'una ruta turística, fos capaç de difondre el significat d'aquestes estructures, la seva concepció, la seva història i evolució, així com les etapes socials per les quals han transcorregut els seus usos.

La visita als búnquers de la platja de la Musclera podria iniciar-se al port, ja que des d'allí es pot tenir una visió àmplia del que signifiquen aquestes estructures. Des del port també es visibilitzen els búnquers del penya-segat del Cavaió, unes estructures que podrien enriquir el programa educatiu d'aquesta ruta.

És evident que la conservació comporta uns costos importants, per això, cal ser conscient de les possibilitats que existeixen avui en dia per muntar un programa turístic a l'entorn d'aquestes estructures, rendibilitzant al màxim els esforços. Així, la visita podria oferir-se des de l'Oficina de Turisme a través d'audioguies explicatives, programes de mà i panells informatius que establissin el camí a seguir, de manera que el visitant pogués gaudir de la ruta per ell mateix.

Per a la gestió d'aquest patrimoni, cal oblidar-se de crear noves infraestructures i centrar-nos en el treball transversal dels diferents departaments del municipi. Aquesta és la manera més eficient per rendibilitzar esforços i costos sense perdre visibilitat social en l'actuació.

La gestió d'aquestes estructures es podria incloure en un pla de dinamització cultural que dependria de la Regidoria de Cultura del municipi. En aquest sentit, té molta importància el pla estratègic que aquesta regidoria està duent a terme en l'actualitat per tal d'estructurar el potencial d'aquesta àrea.

No obstant això, per tal de donar màxima visibilitat social a l'actuació de conservació dels búnquers, caldria que les tasques de comunicació i divulgació d'aquesta actuació es duguessin a terme des de l'Oficina de Turisme del municipi. Aquesta unitat d'informació depèn de l'Àrea de Promoció Econòmica del consistori, per la qual cosa és evident que això desencadena un treball transversal dels diferents departaments de l'ajuntament. A través de l'oficina d'informació turística, els búnquers passarien a formar part de l'oferta turística i cultural de la vila. Se sumarien a l'activitat que el municipi està difonent com a atractiu turístic i cultural. I és que, en l'actualitat, existeixen unes rutes turístico-culturals que ignoren, però, els búnquers de la platja.

Aquesta intervenció en termes de gestió patrimonial, no ha d'oblidar la seva capacitat per a generar externalitats econòmiques i socials, i utilitzar-les com a nous arguments que ompliran de contingut la planificació del nou ús del patrimoni. És a dir, a banda de la missió d'aquest projecte, que es tradueix en la recuperació d'un patrimoni concret mitjançant un procés de rehabilitació i conservació i un nou ús educatiu, existeix un impacte que es desprèn d'aquesta activitat cultural. Se'n desprenen externalitats en termes econòmics; amb l'arribada de visitants als búnquers i amb la formació d'un nou recurs turístic que fins al moment no existia com a tal en el municipi, i en termes socials; amb un element que actua com a autoreconeixement de la població o, fins i tot, com a cohesionador social.

En termes de posta en valor també podríem identificar els valors crítico-educatiu i historicoestètic que se'n desprenen. Aquest conjunt d'activitat derivada hauria de canalitzar-se perquè la resta d'elements culturals i patrimonials del municipi turísticament potencials esdevinguessin un reclam com a conjunt que s'identifiqués en el municipi d'Arenys de Mar. Per tant, la intervenció sobre els búnquers de la platja de la Musclera podria ser tan sols un primer pas per a la reordenació dels elements culturals del municipi.

A finals de gener de 2009, a raó del temporal de vent que va afectar en general tota Catalunya i, en particular la nostra costa, es va fer visible, a conseqüència del descalçament de la platja per part del mar, la fonamentació del búnquer gran de la Musclera. Aquest descalçament va deixar a la vista la base de l'edificació militar formada per una solera d'uns 25 cm de gruix i un pilar circular aproximadament de 40 cm de radi, el qual deu fer les funcions de pou de

fonamentació. Aparentment, sense haver fet cap indagació més que la visual, l'element solera mostrava una aparença d'inestabilitat, ja que no s'hi observava cap element metàl·lic (tipus malla) o de qualsevol altre tipus, capaç d'absorbir les traccions produïdes per la flexió de la solera en aquesta nova situació (descalçada tal com s'observa en les fotografies). Amb tot, gràcies a aquest fet, ens ha permès determinar la seva tipologia constructiva, la qual busca el pla horitzontal més o menys estable (tot i no entendre quin grau d'estabilitat es fia a l'element solera) i que es recolza sobre la roca mare, a través d'ella directament en un dels seus extrems i a través del pilar de fonamentació a través de l'altre. Un cop definida aquesta base, es pot construir l'edificació militar a sobre.

Per sort, la costa marítima en aquest punt al poc temps ha tornat a l'estat previ, en el qual la solera es recolza sobre la sorra, evitant d'aquesta manera la incertesa a conseqüència del desconeixement que tenim sobre la realitat construïda. Tornar a l'estat previ ha de ser l'actuació preferent si en altres moments torna a succeir aquest descalçament, fins que no es determini la capacitat estructural real de l'element solera.

Grup Búnquers Arenys

* Aquesta comunicació ha estat realitzada conjuntament pels membres del grup Búnquers Arenys: Núria Benaiges, Ramon Bruguera, Joan Miquel Llodrà, Bernat Oliver, Joan Roldós i Dani Vives. Planimetria de Xavi Benet.

Vista exterior del búnquer 1.

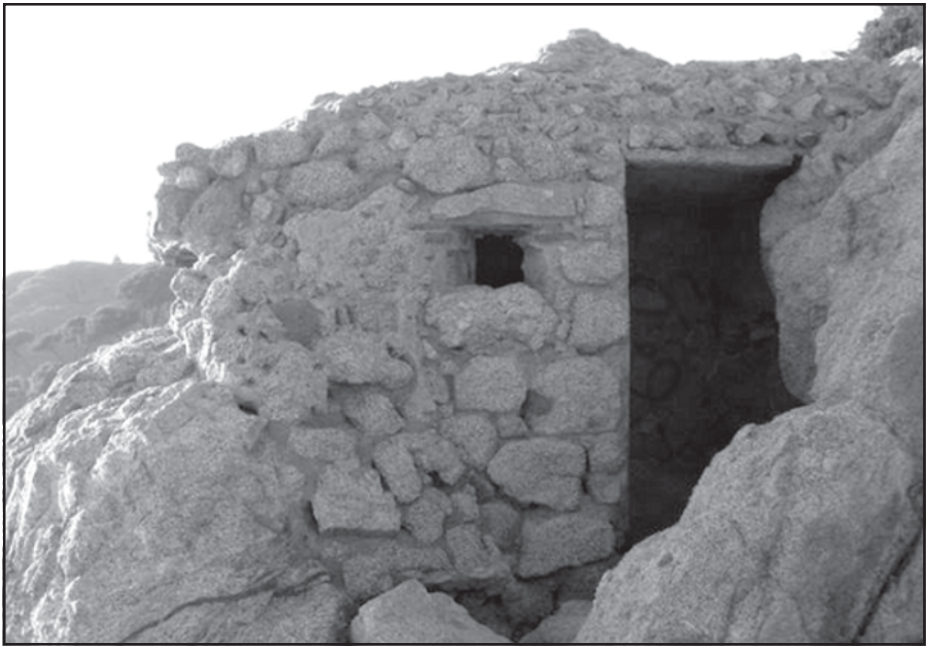
Detall de la cambra central i l'obertura principal del búnquer 1.

El búnquer aprofita els afloraments granítics per passar desapercebut.

Vista des del búnquer, on es poden observar els búnquers de la platja del Cavaió.

L'entrada del búnquer 2.

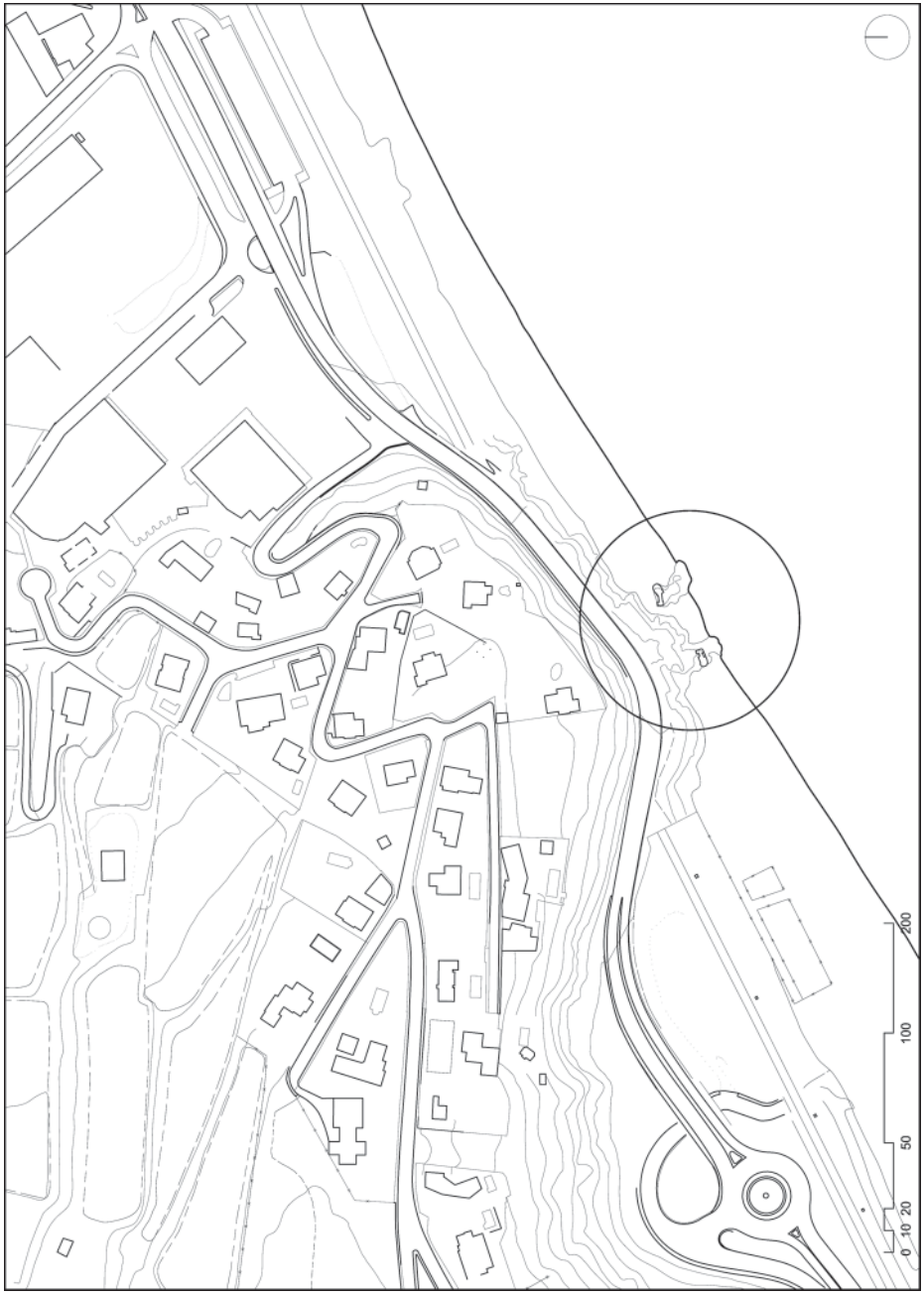

La part central del búnquer 2 amb el grup de pedres a la seva part superior.

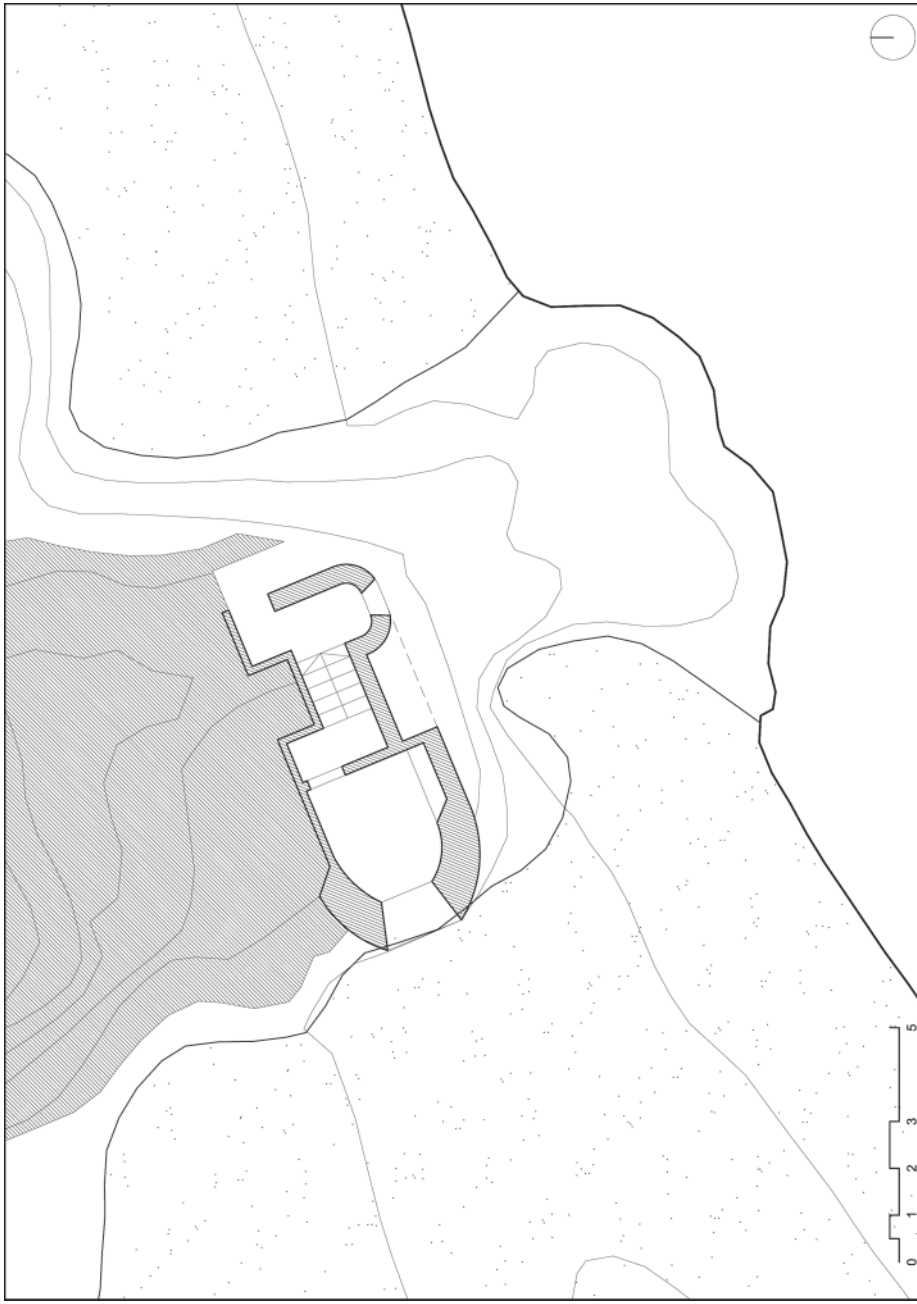

Estat en què va quedar el búnquer 1 de la Musclera després dels temporals de principis d'any (2009).

0 10 20 50 100 200

Camí de la Platja
2,63
7,66
15,86
16,31
Carretera N-II
2,72
Punta del Canyadell
0
2
5
10
20

0
1
2
3
5

0
1
2
3
5